

III.
NEM FELSZABADULTUNK

AZ ÚJVIDÉKI MAGYAROK ELTÜNTETETT VEZETŐJÉRŐL¹

Életrajzi adatok Nagy Győzőről

Nevem Nagy László, 1920-ban születtem, december 14-én, Újvidéken. Apám neve Nagy Győző volt, ő 1893. november 21-én született. Anyám lánykori neve Müller Gizella. Érdekeség, hogy anyám Kúlán nevelkedett, de ő is Újvidéken született. Özvegy édesanyja ugyanis másodszor ment férjhez és ez után mentek Kúlára lakni. Ott ismerkedtek meg. Kúlán. Édesapám mérnök volt. A műegyetemen, Budapesten végzett. A tizennégyes háborúba mindjárt a kitörésekor bevonult önkéntesként, és a háborút főhadnagyként fejezte be. Mivel ő délvidéki születésű volt, így, amikor a vörösteror, a vörösuralom, Szamuelyék kerültek hatalomra, a tiszteket, és azokat általában, akik visszaérkeztek a frontról, beakarták sorozni a vörös hadseregbe, akkor apám, meg anyai nagybátyám, akit Krámer Gyulának hívtak, megtagadták, hogy belépjenek. Az lett nekik mondva, hogy: Ki! Visszafelé! MenjeteK a lakóhelyetekre, Újvidékre. Akkor alakult ott a szerb–horvát–szlovén állam.

Újvidéken apám először a villanytelepen – ami akkor angol érdekeltségű volt – kapott állást, mint mérnök, de a szerbek hamar kirúgták őt, és a húszas évek elején tengődött egy darabig. Nem maradt más hátra, minthogy apai nagyanyámhoz álljon be, aki Újvidéken másodszor ment férjhez, egy Fischer József nevezetű némethez... Ez egy nagyon kiterjedt család volt Újvidéken. Fischernek volt egy kereskedése Újvidéken. Így az apám – aki mérnök volt és katonatiszt – ott kapott állást és segédként dolgozott az üzletben. Amikor apám mostohaapja a húszas évek felén, de lehet, hogy négy-öt évvel korábban, nem emlékszem jól – meghalt, akkor a nagyanyám azt mondta apámnak, vezesse tovább az üzletet. Nem volt más lehetősége az akkori Jugoszláviában egy egyetemet végzett magyar valakinek. Egy elektrotechnikai mérnöknek.

A kiterjedt családnak számtalan tagja volt, nagyanyai ágamon. A legidősebb volt Krámer Gyula, aki K. u. k. századosként fejezte be a háborút, azután az öccse, Károly, és a legfiatalabb, Sándor. Ők tehát apámnak első unokatestvérei voltak anyai ágon.

Kilencszázharminctől már élénk emlékeim vannak a dolgokról. Kilencszázharmincnyolcban volt a király meggyilkolása Marseillenben. Nagyon féltünk, mert mint magyarokat nagyon sokat zaklattak. Más magyarokat is. Házkutatásokat tartottak, és akit csak lehetett, aki nem tudta igazolni illetőségét, azt átdobták a határon. Előbb, még tizenkilencben is átdobtak a határon egy csomó magyart. Mindenkít, aki nem tudta bizonyítani az illetőségét. Amikor 1935–36 táján a helyzet egy kicsit felengedett, mikor látták (a jugoszlávok), hogy Genfben nem tudják bebizonyítani, hogy Magyarországnak köze van a királygyilkossághoz² – ti. azt akarták bizonyítani, hogy Jankapusztán készült a merénylet. Úgy emlékszem, hogy egy kicsit felengedett az antant nyomása, úgyannyira, hogy harminckilencben megkötötték a barátsági szerződést a magyarok Jugoszláviával.³ Ezt csak azért teszem hozzá, mert ekkortól kezdve a magyar kisebbségi élet nagyon fellendült, a sajtó terén, közművelődési téren. Megindult a *Kalangya*⁴ irodalmi folyóirat. A lapok – a *Reggeli Újság Újvidéken*, a *Napló Szabadkán* – már zavartalanul megjelenhettek. Közölhettek is szabadon cikkeket, természetesen olyanokat, amelyekkel nem léptek nagyon a szerbek tyúkszemére.

Az édesapámat a harmincas évek közepétől megválasztották a Beltéri Katolikus Kör elnökévé. Tagja volt a Polgári Magyar Kaszinónak is.⁵ Nagybátyám, Krámer Gyula, aki gyáros volt, a Polgári Kaszinó elnöke volt. Ő úgy lett gyáros, hogy a nagyszülei szitakötők voltak. A tizenkilencedik század második feléről beszélek most. Kisüzemből csináltak drótfonó üzemet. Külföldről hoztattak huzalglyártó gépeket és végül volt egy szög- és huzalglyártó üzemük Újvidéken.⁶ Krámer Gyula így gyáriparos lett.

– *Ebből lett a csavargár?*

– Nem. A csavargár mellette volt. Azt az utcát akkor úgy hívták, hogy Radnicska.⁷ Három gyár volt egymás után. A csavargár volt a sarkon, akkor volt a fiáker- és autógyár. Hát ez nem volt éppen autógyár, de a Fordhoz készített karosszériát. Azt hiszem Reich

Karosszériagyár volt a neve. Meg különleges karosszériát készített. És akkor volt a Krámer gyár. Később a Krámer kitelepült, mert nagyobbodott. Kitelepült egészen a Strand mellé.⁸ De a Szépstrand felől, a vasúti pályaudvartól⁹ sinek mentek végig a gyárig. Annyira fejlődött, hogy egész Szerbiát ők látták el dróttal, szegekkel és hasonló dolgokkal. A gyár üzemvezetőjét Fischer Gusztávnak hívták, távoli rokonok voltak Krámerékkal.

MAGYAR KÖZÉLET ÚJVIDÉKEN

Hogy visszatérjek egy kicsit a mi közvetlen dolgainkra; abban az időben, amiről említettem, hogy már jól emlékszem rá, a magyar közélet Újvidéken abban nyilvánult meg, hogy számtalan magyar egyesület alakult. Megalakult a Kültéri Magyar Kör.¹⁰ De a legnagyobb a Beltéri Katolikus Kör volt. Olyannyira, és apám kezdeményezésére sikerült sok pénzt összegyűjteni, hogy sikerült egy szép nagy emeletes épületet emelni az egyesület addigi kis, földszintes épülete helyén. Emeletes épület, a földszinten színházteremmel. Nem tudom, megvan-e még. A Katolikus portán.¹¹

– *Az épület megvan, de nem az egyháze és nem magyaroké.*

– Benne van ebben a könyvben a képe.¹² Hogy ez sikerült, azt mind az apámnak tulajdonították. A másik, amit szintén az apámnak tulajdonítanak, az is itt mind le van írva. Azt hiszem a huszonhetes árvíz után a Darányi-telepet – a magyarok laktak ott – elöntötte a víz. Apám megindított egy házépítő szövetkezetet. Ő értett az ilyen üzlethez is. Kénytelen volt megtanulni a kereskedésben. Ezt az akciót olyan sikeresen véghezvitte, hogy erről még Magyarországon is tudtak. Hogy talpraállította önerőből, pusztán a magyar kisebbség erejéből a Telepet.

(Idézetek a nyilatkozó által említett könyvből:

„Nagy Győző a Beltéri Magyar Katolikus Kör elnöke és a Polgári Daloskör alapító tagja, a Polgári Magyar Kaszinó választmányi tagja. 1919 óta állandó vezetője és irányító munkása a noviszádi¹³ magyar kulturális életnek és részese a magyar kulturális

egyesületek megalakulásának. Elnöksége alatt épült fel a Beltéri Kat. Kör pompás, modern székháza, amelynek 600 000 dináros berendezési költségeit az ő szervező tevékenysége és egyéni áldozatkészsége segítette előteremteni. Irányító tevékenysége és áldozatkészsége nagymértékben elősegíti a noviszádi magyar kulturális élet és műkedvelés fejlődését.”

„Krámer Gyula gyáros, a Noviszádi Polgári Magyar Kaszinónak több év óta elnöke, valamennyi noviszádi magyar kulturális és jótékony egyesület vezetőségi tagja. Az elmúlt húsz évben minden alkalommal a legmesszebbmenő támogatásban részesítette minden emberbaráti, szociális és népnevelő mozgalmát. Áldozatkészségével nagymértékben elősegítette az egyesületek kultúrotthonainak megteremtését, felépítését.”)

Egymás után rendezték a Katolikus Körben a színelőadásokat. Igen sok műkedvelőnek és rendezőnek is benne van a neve ebben a könyvben, akik – sajnos – nem végeztek jól. Nem tudom, hogy a negyvennégyes kivégzőknek a kezében megvolt-e ez a könyv, de utánamentek valószínűleg, mert a háború után nagyon sokakat felfedeztek benne a magyarok közül, és akkor azt mondták rájuk, hogy ez is irredenta volt, meg emez is. És kivégezték őket.

– *Föltételezed, hogy azok lettek – többek között – kivégezve, akik ebben a könyvben szerepeltek, mint magyar vezetők?*

– Lehet. Én nem tudom ezt bizonyítani, de anyám azt mondta, hogy nagyon sokan azok közül, akik itt így voltak tevékenyek, és exponálták magukat, azokat vagy agyonverték, vagy kivégezték, vagy ehhez hasonló dolog történt velük. És ez a könyv tartalmazza az ilyen magyarok nevét. Na de folytassam, mielőtt rátérnék a nevekre. Akkoriban mindenki a DMKSZ-t, a DMKSZ-t emlegette. Akkoriban alakult a Délvidéki Közművelődési Szövetség.¹⁴ Akkor, harminckilencben, valahányszor hazajöttem – harmincnyolcban elmentem Zágrábba az egyetemre –, és hazajöttem csak úgy, vagy később, negyvenben, a nyári szabadságra, valami boldogság volt érezhető mindannyiunkon. Mert szabadság van! Sokkal jobb dolgunk lesz már nekünk, addig elnyomott magyaroknak. Aztán, még

később, már ennek nemzetközileg is érezhető volt a hatása. Megvan a jugoszláv–magyar szerződés! Nem volt szó arról, hogy a Délvidék vissza lesz csatolva az anyaországhoz, de azért mindig az volt az ábránd. Egyelőre nem volt erről szó. Megalakult az egész Délvidékre kiterjedő DMKSZ. Az alakuló közgyűlésen a nagybátyámat, ezt a Krámer Gyulát választották meg elnöknek. Apám is a vezetőségben volt, meg az unokatestvérei, meg ismerősei. Erről újságcikkek kellene legyenek. Mert a *Reggeli Újságnak* ezt nagy cikkekben meg kellett írnia, hiszen ezek nagy események voltak. Tudom, hogy a zágrábi magyar egyetemisták kis kolóniájában, ahol voltunk vagy negyvenen magyarok, szintén nagyon boldogok lettünk. És a Belgrádban tanulók is.¹⁵ Ott talán csak húsz magyar hallgató volt, mert a magyar szülők nem szívesen küldték a gyermekeiket Belgrádba tanulni, mert onnan mind kommunistas hangulatban jöttek vissza. Mert kimondottan kommunista levegő volt a belgrádi egyetemen a harmincas években. Zágrábban nem. Zágrábban minket nagy tiszteletben tartottak, magyar diákokat. Semmi bántódásunk nem volt. Egyetemi éveim alatt a tanárok, s profeszszorok nagy tisztelettel kezelték bennünket. Talán azt mondhatnám, hogy kivételes bánásmódban részesültünk. Készakarva térek ki erre. Mert nagyon élénk volt ott az élet, és sok magyar vonatkozású rendezvényünk volt a magyar klubban. A Zágrábi Magyar Diákklubban. A történelmet, az irodalmat hiányoltuk, mert nem tanultuk az iskolában. Ott a klubban mi ezt pótlólag tanultuk. Volt egy fiatalember, aki orvos volt, aki szintén délvidéki volt, és aki a mi apáink kérésére, és a zágrábi magyar konzul kérésére ott maradt Zágrábban és ott helyezkedett el a kórházban. A neve dr. Dudás volt. Ő olyan tíz évvel volt idősebb, mint én. Most kilencven lenne. Dudás Tibor. Ő volt az, akire föltekinttünk, tiszteletbeli elnöke volt a diákseregnek. Az otthonunk a Radić utcában volt. Az a Jelačić platztól ment föl. A Kaptolon. Ha átmentünk a Radićeván, akkor ott voltunk a katedrálisnál.¹⁶

A NYELVTUDÁSNAK KÖSZÖNHETŐEN

Harmincnyolcban érettségiztem Újvidéken. Akkor ott nem volt magyar gimnázium. Az utolsó magyar gimnázium abban az időben Szabadkán volt. Az újvidékiben minden évben kiadtak egy évkönyvet. Abban megtalálható a nevem. A gimnáziumunk a szerb templom mellett volt, a Grčkoskolszka utcában. Sajnos, az évkönyv nekem nincs meg, mert a házat Budapesten, amikor már mindannyian ott laktunk, lebombázták. És ott elveszett. Énrám az iskolában mindig büszkék voltak, mert odlikás¹⁷ voltam. Negyvenegy áprilisában azután fölbomlott Jugoszlávia. Mindannyiunkat ott ért ez Zágrábban. Nagy lelkesedésben búcsúztunk a professzoroktól. Ez már nosztalgikus történet. Nem is részletezem. A horvátok is velünk együtt örültek a szabadságnak. És hazamentünk azzal, hogy majd Budapesten folytatjuk a tanulmányainkat. Mire hazaértem, már ott voltak a magyarok. Hazafelé mindig Indjijánál kellett átszállni a vonaton Újvidék felé. Átszálltunk, de Péterváradnál nem jutottunk tovább, mert a vasúti híd le volt bombázva. Három-négy napig kellett várni, amíg egy komp jött, hogy átvigyen bennünket. Én még akkor májusban Budapestre kerültem. A műegyetemen folytattam a tanulmányaimat. Apám is ott végzett, csak azzal a különbséggel, hogy ő mérnök volt, én meg közgazdász lettem. A közgazdasági fakultás József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem néven volt ismert. Budán. Negyvenkettőben diplomáltam és rögtön kaptam egy nagyszerű állást. Lényegében többé nem is mentem vissza Újvidékre. Beajánlottak a professzorok egy hadiüzemhez. Három nagy vegyi üzem volt Magyarországon. Mind a három hadiüzem, és mindegyikhez ki volt nevezve egy-egy tiszt. Hadiüzemi tiszt. Volt ott még egy Wehrwirtschaftsofficier is, a német hadsereg hivatalos hadiüzemi megbízottja. Mert már akkor háború volt, ugye. Én, most érdekességként elmondom, hogy már gyermekkoromban tanultam angolul, de természetesen a németet azt otthon is beszéltük. Folytattam a zágrábi egyetemen az angol-német szakot. Budapesten pedig a németet az egyetemen. Én tehát tökéletesen beszéltem magyarul, szerbül, németül, angolul és egy kicsit franciául is. Nem egészen jól. A hadiüzemhez éppen ilyet kerestek. A

nyelv – én ezt ekkor értettem meg – rendkívül fontos dolog. Olyannyira fontos, hogy engem huszonnégy éves koromban behívtak, besoroztak, és a hadiüzem parancsnoka, aki ezredes volt, engemet a gyár kérelmére felmentett a katonai szolgálat alól. Ezt csak azért mondom el, hogy érthető legyen, miért nem voltam én akkor [a negyvenkettes razzia idején – M. M.] Újvidéken. A szüleim még ott voltak. Akkoriban a magyar kormány kinevezett felsőházi tagokat és képviselőket, addig, amíg nem lesznek választások. Így lett az én nagybátyámból, Krámer Gyulából felsőházi tag. Mint felsőházi tagnak, sok más megbízatása akadt, és kérték, hogy a gyára vezetését adja át. Át is adta Fischer Gusztávnak, ő pedig fölment Budapestre. Az összes délvidéki ügyeket, a főispánok kinevezését, a polgári közigazgatás bevezetését – mert addig katonai közigazgatás volt – mindent intézett.¹⁸ Ezért fölment Budapestre. Az apámmal ők nagyon jóban voltak. A két unokatestvér. Apámnak azt mondta, hogy terád is szükség van Budapesten. A Tűzharcos Szövetséget szervezd meg Délvidéken. Azelőtt úgy hívták, hogy Frontharcos Szövetség. Ebből az okból apám sem ment vissza Újvidékre. Az ismerősöket – a falvakban is – megkérdezte, kik azok, akik óhajtanak belépni, és elkezdte a szervezést. Amire határozottan emlékszem, mert én akkor már fönt voltam Budapesten, a szüleim meg félig itt, félig ott. Az apám egy napon azt mondta, hogy: „Fel kell számolni a lenti házunkat Újvidéken, mert sok a teendő, amire minket megkértek... Mert egy budapesti textilgyáros, mit tudom én, hogyan tudta meg, hogy én itt vagyok, megkért arra, hogy vegyem át az üzemét Budapesten.” Ennek az üzemnek a neve Első Magyarországi Textilszövő Gyáripár... vagy ilyesvalami. És akkor édesapám is felköltözött Budapestre. Meg édesanyám is. Alighogy feljöttek, nem sokkal utána lebombázták Újvidéken a házunkat. Tehát ez nem sokkal a bombázás előtt volt, vagyis negyvennégyben. A házunk a tizenkilences számot viselte. Ezt én egy szintén újvidéki, de ugyancsak Ausztráliába kivándorolt asszonytól tudom, aki itt él Canberrában. Az ő és a mi családunk jól ismerték egymást, még ott Újvidéken.

Tehát így megkérték az apámat akkor, negyvenegyben, hogy tegyen közzé felhívást a vitézi kitüntetésre. Gyűjtse össze az arra

érdemes jelentkezőket. Jelentkezzenek, akiknek első világháborús érdemeik vannak, hogy felavassák őket a vitézi rendbe. Magyarországon az ilyenek már korábban vitézzé lettek avatva, a Délvidéken azonban nem is tartották őket számon, tehát össze kellett őket gyűjteni. Apámnak és a nagybátyáimnak vitézi rendre jogosító kitüntetések voltak, a vitézségre voltak előterjesztve. A háború végén tehát azért halászták ki őket és vonták felelősségre, majd ki is végezték, mert mindez le volt írva a *Reggeli Újságban*. Könnyű volt onnan előhalászni és azonosítani őket. Még negyvenkettőben, nyáron, kért az apám, menjek le hozzájuk Újvidékre, mert ott nagy ünnepség és felvonulás lesz a Főutcán. Apám volt Újvidéken az első, aki megkapta a kormányzó, Horthy Miklós kitüntetését az ő kisebbségi tevékenységéért. Ezt egy tábornok hozta le és a Főtéren, Horthy Miklós nevében, nagy ceremóniával átadták neki. A tábornoknak Major volt a neve. Ez volt az első ilyen kitüntetés. Kormányzói érdemkereszt.¹⁹

– *Hadd térjek ki itt egy kérdésre, ami a délvidéki magyarok életében később meghatározóvá vált. Negyvenkettő januárjában volt az újvidéki razzia. Te akkor már nem éltél ott?*

– Én nem, de a szüleim még igen.

– *Milyen szerepe volt akkor ott a szüleidnek?*

– Elmondom, de hadd fejezzem be előbb, amit elkezdtem. Apámnak ez a tevékenysége nyilvános volt, ismeretes mindenki, a szerbek előtt is. Nem leplezett semmit abból, hogy mindig a magyarság érdekében, elsősorban az újvidéki magyarok érdekében buzgólkodott. A tevékenysége nyilvános volt. Mégis, a háború után, aki még lent maradt, azoktól tudtuk meg, hogy nagyon járnak és kérdezősködnek utána, mert össze akarják írni, hol vannak a szüleim és a rokonaink. Hol van Krámer Gyula, hol van Krámer Károly, hol van Szőke Károly, hol van Nagy Győző, meg még egy egész csomó ember, akik itt benne vannak ebben a könyvben. Így tudtuk meg, hogy őket mennyire keresik Jugóban. Ez már negyvenöt-negyvenhatban volt. A végén persze elküldték a magyar kormánynak a névsort, a Titóék által keresettek névsorát. És nem volt nehéz mindet megtalálni, hiszen bejelentkezési kötelezettség volt Magyarországon.²⁰ A rendőrség nyilvántartotta őket. Persze meg is találták őket.

Megtalálták, összefogdosták, pár napig ott tartották még Magyarországon – ezt már anyámtól tudom, hogy ez hogyan történt –, és azután kiadták őket.

A NEGYVENKETTES RAZZIA

Visszatérve a negyvenkettes razziára. Krámer Gyula, ugye felsőházi tag volt, Budapesten élt, amikor ez a januári razzia lezajlott. Az édesapám lent volt Újvidéken, akkor még lent volt a házunk. Erről annyira vagyok tájékozódva, amennyit édesanyám mesélt róla. Az a terület akkor Magyarországhoz tartozott. Mindent a magyar katonaság intézett. Az újvidéki polgári rendszernek semmi köze nem volt hozzá. A Svraka²¹ esperes plébános pertu barátságban volt apámmal, együtt kártyáztak Krámer Károllyal, Gyulának az öccsével. Mindig együtt kártyáztak. Preferánszoztak. A razzia idején ott ültek nálunk, és nem tudtak kimenni. Ők tulajdonképpen szobafogságban voltak. Nem tudtak telefonálni Krámer Gyulának sem. És akkor végül az apámat felhívta Fernbach Péter, a főispán.²² Vagy fordítva volt, ő hívta Fernbachot, ezt már nem tudom, de mindenestre az apám vele is pertu volt. Ezek mind egy asztaltársaság voltak. Felhívta valamelyikük a másikat, hogy itten nagy baj történik. És a Fernbach kérte, hogy apám telefonáljon, mert őt, Fernbachot megakadályozta a katonatiszt, hogy telefonáljon Keresztes–Fischernek. Mert a Fernbachnak a felettese a Keresztes–Fischer belügyminiszter volt. Szobafogságban volt a Fernbach is, mert minden magyar vezetőt szobafogságra fogtak. A végén, hogyan történt, nem tudom, de a harmadik napon végül feljutott Keresztes–Fischerhez az, hogy nagy baj van ott lent a Délvidéken. Végzik ki a népet. Jöjjön le egy magasrangú valaki. Akkor lejött egy másik tábornok, nem tudom már a nevét, aki leállította Grassynak ezt az akcióját. Azt mondta, hogy Grassy, én magát törvényszék elé állítom, amiért ezt csinálta. Tehát nem a Feketealmi–Czeydner. Mert a Feketealmi–Czeydner Szabadkán csücsült, és nem csinált semmit. De őt is kivégezték emiatt a végén. Grassy meg Zöldi, aki a Grassynak a helyettese volt! Ők csinálták ezt! És az összefogdosott

népet vitték Újvidéken a Szokolszki domba, és ott valamilyen bizottság nézte meg őket. Hogy ez a bizottság kiből volt összeállítva, az enyéme nem tudták, ezt mi még ma sem tudjuk. Nem tudta sem az apám, sem az anyám. Mert akkor még, ugye éltek, nem tudták, hogy ki volt ez a bizottság, aki elé citálták a népet.²³

– *A szüleid akkor otthon voltak, Újvidéken. Hogyan minősítették azt, ami akkor ott történt? Mit mesélt neked erről édesanyád?*

– Rettenetes volt számukra. Azt mondták, hogy ez borzasztó valami volt. Fejtelenségben elkövetett cselekmény volt. Rendes bíróság nélküli kivégzés. És a polgári hatóságok képtelenek voltak megtudni, hogy ki volt az a tíz ember, mert állítólag valami tíz ember volt ott, aki rámutatott az emberekre és azt mondta: Ez vétkes! Ez vétkes! És akkor vitték a szerbeket²⁴, és a Dunánál ölték le őket. A szüleim összevitattak egy katonatiszttal, hogy ők találkozni akarnak a nagybátyámmal, Krámer Gyulával. De hát ő nem volt otthon, ő Budapesten volt. És akkor, a harmadik napon, az egészet mégis leállították. Akkor már tudták ezt az enyéme is, meg Svraga plébános is.

– *Szüleidnek voltak-e szerb kapcsolatai? Szerb barátaik?*

– Hogyne! Hogyne lettek volna. Nagyon jóban voltak. Semmi problémánk a privát életben nem volt nekünk a szerbekkel. Összejártak, barátkoztak, ugye, hát tudták, hogy ki vezető ember. És olyanokkal barátkoztak leginkább, akik a szerb vezetőségben voltak. A Matica srpskában, meg a szerb hitközségben. Ezek mind ismerték egymást, és ilyen alapon nem volt köztük soha viszály. Sőt, a legérdekesebb az, hogy ezek közül, akik a magyarokkal barátkoztak, például a Tanurdžičot, meg a Nenadovičot, ezeket is mind kivégezték. Negyvennégyben. Szerbeket. Itteni szerbeket. A lentiek. Nem sok lenti volt, egy pár tanár. De azokról sem lehet mondani, hogy rosszindulatúak voltak mindannyian.

– *Kiket nevezel lentieknek?*

– Crnagorác volt. Meg volt egy pár dobrovoljac, aki az első világháború után jött föl. Ez nyilvánvalóan főbenjáró bűnük volt nekik, hogy a magyarokkal barátkoztak. Úgyhogy összefogdosták ezt a pár embert, és sokáig be voltak zárva. Kilenctíznyolcvenhétig. Keresték az adatokat ellenük. A végén az ítélethez az volt mondva

indoklásul, hogy a jugoszláv államellenes, nemzetellenes cselekmények miatt halálra lettek ítélve. És kilencszáznegyvenhét február huszonhetedikén lett az apám kivégezve. Egymás mellett, ő meg a nagybátyám.²⁵

(2000. X. 12-én telefonbeszélgetést folytattam a Sydneyben élő Nagy Lászlóval és közöltem vele, hogy átnéztem a korabeli szerb nyelvű újvidéki napilapot, a *Szlobodna Vojvodinát*, de abban nem találtam meg az édesapja perére vonatkozó tudósítást, pedig a lap rendszeresen közölte a sokkal jelentéktelenebb háborús bűnökkal vádoltak perének a hírét, az ítéleteket, és tudósított a kivégzésekről. Bizonyos, hogy nem állhatott a bíróság előtt Krámer Gyulával, hiszen őt még 1945-ben kivégezték. Nagy László erre megjegyezte:

„Körülbelül másfél évig tartották börtönben. Állandóan halogatták az ügyét. Budapestről akkor vitték el, amikor Krámer Gyulát, innen lehet az, hogy bennem az maradt meg, hogy együtt ítélték el őket. Szerintünk a folytonos halogatásnak az volt az oka, hogy keresték, mivel vádolhatnak, de nem találtak rá elég okot, hogy halálra ítélhessék.

Negyvenhét áprilisában anyu Budapesten találkozott egy ismerőssel, nem tudom, ki volt az. Megtudta tőle, hogy ez az ismerős meglátogatta apát a börtönben február 22-én, szombati napon. Másnapra volt kitűzve a kivégzés, ezért végrendelkezett és búcsúlevelet írt. Mi sem ezeket, sem a peranyagokat soha nem kaptuk kézhez. Az ítélet végrehajtásáról sem értesítettek bennünket. Pedig ismert volt a budapesti címünk, Krámer Károly nagybátyámnál laktak a szüleim, apát onnan vitték el. Nem tudjuk, hogy a Krámer testvérek közül ezt a nagybátyámat miért kímélték meg. Anyámat is onnan szöktettem Ausztriába 1948 szeptemberében.”

NEGYVENNÉGYRŐL MADÁRNYELVEN

Jellemző egyébként, közöltem még Nagy Lászlóval, hogy a negyvenkettes razziáról mind negyvenötben, mind negyvenhatban terjedelmes beszámolók olvashatók a lapokban, negyvenhétben

azonban erről szó sem esik bennük, ehelyett a Lenin halálának huszonharmadik évfordulójával foglalkozó cikkek töltik ki a lapok oldalait. Nyilvánvaló a mondvacsinált indok: Lenin halálának e nem kerek évfordulója miatt nem jutott hely a razziáról írni. Ugyanaz az – előttünk ismeretlen – indok lehet talán az oka annak is, hogy a Nagy Győző felett egy hónap múlva végrehajtott halálos ítéletről sem tettek említést, hiszen azt is összefüggésbe kellett hozni a negyvenkettes razziával, de ezt valamilyen oknál fogva el kellett hallgatni. Nagy Lászlónak ilyesmiről természetesen nem volt tudomása. Rákérdeztem, mit tud Fernbach Péter, volt újvidéki főispánról, akit szintén letartóztattak a razzia ügyében, de aki állítólag öngyilkos lett a vizsgálat során. Ezt válaszolta: „Egy alkalommal arról értesültem, hogy mire a többieket kivégezték, Fernbachot addigra agyonverték. Van egy olyan értesülésem, még otthoni, hogy a razzia idején ő is szobafogságban volt, ami miatt hevesen méltatlankodott. Nála járt még a razzia kezdetén Grassy tábornok, és ők ketten annyira veszekedtek a razzia miatt, hogy kevés híján még pofozkodásra is sor került. Fernbach követelte, hogy telefonálhasson a belügyminiszternek, s azzal érvelt, hogy ő a főispán. Grassy meg semmiképpen nem engedte telefonálni, azt hajtogatva, hogy ő meg a tábornok. Fernbach végül minden tilalom ellenére a telefonhoz ment, de nem sikerült felhívnia a belügyminisztert, mert Grassy adjutánsa kirántotta a telefonból a zsinórt.”)

– *Térjünk vissza a negyvenes évek elejére.*

– Negyvenkettő végéig, negyvenhárom elejéig a szüleim lent voltak Újvidéken. Nem tudom pontosan, mikor jöttek föl Budapestre. Apa megkapta a kitüntetést Horthytól. Megvannak róla az okmányaim. Ezekre a dolgokra később azt mondta, tegyük félre, fiam. A Délvidék elveszett. Én az okmányokat egy dobozba eltettem. Valamit ki tudtam halászni a lebombázott lakásunk alól.

– *Mit tudsz arról, mi történt negyvennégy végén? Visszatértél még Újvidékre?*

– Nem. Sohasem. Sem én, sem az anyám. Más ismerősök is voltak, akik viszont lent maradtak. Egy ismerős újvidéki házaspárral például itt kinn találkoztam, akik szintén kijöttek Ausztráliába. Én

Budapesten voltam, és az egész gyárat, meg más gyárat is, amit csak lehetett, egymás után hajóra raktak, meg teherautóra, mint például a péti robbanóanyaggyárat, a Balaton mellett, mind ki kellett vinni Ausztriába. Így engem a háború végén Salzburgban, az egész kolóniával, az egész mérnöki kolóniával találtak. A szüleim Magyarországon maradtak. Negyvennégy decemberében, amikor a gyárakkal minket kitelepítettek, akkor már nem hittünk a háború szerencsés kimenetelében. Amit mi onnan elvittünk, azt nem kapták meg az oroszok. A dánok azt később mind megvásárolták. Az amerikai zónába kerülünk.

– *Hogyan értesültetek arról, hogy mi történt a magyarokkal negyvennégy végén, Újvidéken? Meg később azokkal, akiket viszszavítottak oda?*

– Erről másoktól értesültem. Anya mesélt erről, amikor ide [Ausztráliába – M. M.] kijött. Vele Budapestről levelezgettünk, mert ő kapott lenről híreket, hogy ott mi van, de csak madárnyelven fogalmazott. Itt vannak idézetek a leveleiből, ezeket úgy válogattam össze.

(Idézetek Nagy Győzőnének fiához, Salzburgba írt leveleiből. 1946. IX. 22. „Gyula, dr. D. Leó, Zombory Gy., Popovics Milán elmentek a hosszú útra. Bajor Ferit Moszkvába vitték... Apád N. Miklóssal van együtt.” Nagy László értelmezése: Krámer Gyulát, Deák Leót s a többieket kivégezték. Bajor tábornok és Nagy Miklós polgármester is ott vannak lezárva. Helyes lehet tehát Nagy L. ismerete, hogy Nagy Győző a volt polgármesterrel, Nagy Miklóssal volt együtt lezárva, ám a levél is azt bizonyítja, hogy Krámer Gyulát ekkor már kivégezték, Nagy Győző pedig még élt. 1946. 11. 19. „Mikor vizsgázik, még mindig nem tudják. Most vizsgázott Miklós és Terus ura, mindketten elbuktak és már el is költöztek.” Nagy László értelmezése: Nagy Miklóst és Bajor Ferencet – az említett Terus urát – kivégezték. Nagy Győző tehát ekkor is él még, de a lapokban nem történik említés arról sem, hogy a pert megkezdték volna ellene. Majd a következő levélben mégis már a halálhíréről tájékoztatja anya a fiát. 1947. április 11.: „Apa február 23-án elköltözött [...] sem a levelét, sem az üzenetét a mai napig nem kaptam meg.” Értelmezés: Nagy Győzőt kivégezték és a hatóság nem tar-

totta be ígérését, hogy végrendeletét és üzenetét továbbítsák a hozzátartozóknak.)

– Anya velem jött ide, Ausztráliába, mert én őt kiloptam Ausztriába. De ez egy másik történet. Ötven végén jöttünk vele ide, Ausztráliába. Nekem elmondta, hogy hozzá jártak még Budapestre délvidéki ismerősök, és neki elmondták a fontos híreket. Például azt, hogy Andrée Dezsőt úgy hajtották végig az utcán, korbáccsal. Újvidék utcáin. A másik személy, akit így meghurcoltak, és akit ugyanígy megverték Újvidék utcáin, Ábrahám János könyvkereskedő. Akinek magyar könyvkereskedése volt mindjárt a katolikus templom mögött, a főutcán, a Grossinger patika mellett. Úgy tudom, azt a patikát lebontották. Ő benne volt a választmányban, a Katolikus Kör választmányában. És neve volt, mint magyar ügyekben tevékeny személynek. Egy harmadik, akit ugyanígy vertek agyon, fényes nappal az utcán, az volt a Bartha Vilmos, akinek fénykép-szaküzlete volt a Főutcán.²⁶ Ő is a Választmány tagja volt. Ezt hallomásból tudta anyám, mert ő nem volt ott. Emlékszem, hogy Krámer Gyula – ugye felsőházi tag volt –, akit a gyára vezetésével megbízott, az Fischer Gusztáv volt. Őt, lent a gyárban, negyvennégyben agyonverték. Egy nagyon jószándékú ember volt. Azért verték agyon, mert a Krámer munkavezetője volt. Még egy másikat is mondott, akit kivégeztek. Akinek ingatlan ügynöksége volt Kúlán. Ezt úgy hívták, hogy Grabony Gyula. Agyonverték. Bátor, kemény kiállású magyar volt.

Jegyzetek

- 1 Nagy Lászlónak, Győző fiának nyilatkozata Sydneyben, a Punchbowl városrészi Magyar Házában, 2000. február 9-én. Magnófelvétel, a nyilatkozó utólagos pontosításaival.
- 2 1934. október 6-án Marseille-ben egy macedón terrorista lelőtte a Franciaországba látogató Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert. Jugoszlávia mindenáron Magyarország nyakába akarta varmi a merényletet, az üggyel a Népszövetség is foglalkozott Genfben.
- 3 Tévedés. A szerződést 1940. december 12-én írták alá. Abban azonban igaza van Nagy Lászlónak, hogy harminchét táján enyhült a nyomás a kisebbségekre. Az

Osztrák–Magyar Monarchia felszámolásában, tehát a Jugoszlávia létrehozásában is szerepet játszó Seaton-Watson brit politikus az országbomlással küszködő Jugoszlávia megmentése érdekében már 1936 szeptemberében memorandumban fordult Eduard Beneš csehszlovák köztársasági elnökhöz, az angol külügyminisztériumhoz és Pál régenshez, amelyben szükségesnek látja például a kisebbségi jogok tiszteletben tartását. Azt követeli, hogy az országban fejezzék be a földreformot és a felosztott földekből „a kisebbségeknek sem adván kevesebbet, mint maguknak, a délszlávoknak”, és javasolja, szüntessék meg azt a gyakorlatot, hogy a sorköteles „magyaroknak Boszniában kelljen szolgálniuk”, hanem szolgáljon mindenki a magyar vidéken. (In: Jugoszlávia 1918–1941, Dokumentumok, Társadalomtudományi Kör kiadása, 1989, Szeged. Saji Enikő gondozásában.)

- 4 A *Kalangyu* jóval előbb, 1932-ben megindult, majd 1934-ben a baloldali *Híd* is, ezt két évvel később átvették a kommunisták, ami – sok mással egyetemben – csakugyan a szabadabb alkotási és kisebbségi lehetőségeknek volt már a jele.
- 5 A város legrégebb magyar egyesülete volt. Az Érdujhelyi Menyhért által írt: *Újvidék története* szerint 1875-ben alakult „társas kör” néven. Székháza ma is áll a Pap Pál utcában, a református plébánia mellett, természetesen ma nem magyar tulajdon.
- 6 Kramer Testvérek vas-, fém- és sodronyárgyár.
- 7 Az utca elnevezése napjainkig megmaradt. A második világháború végéig, és még utána is egy ideig, itt voltak a város legnevezetesebb gyárjai. A kábelgyár és a szappangyár is.
- 8 Ebből lett a mai Petar Drapšin csavargyár.
- 9 Szépstrandnak nevezi N. L. a mai Strandot megkülönböztetésül a Betyárstrandtól, amely a Strand és a valamikori vasúti híd közötti részen terült el. A Szépstrand ugyanis gondozott, ápolat volt. Ezzel szemben a Betyárstrand, noha szép és homokos partrészből állt, amolyan szegényebb fürdőzőknek állt a rendelkezésére, ahol belépőjegy nélkül lehetett fürödni, csak úgy betyárosan.
- 10 Külső Katolikus Körnek is nevezték. Épülete ma is áll a valamikori Epres, ma Dózsa György utcában. A háború után egy ideig még itt tevékenykedett egy magyar egyesület. Amikor épült a tartományi belügyi titkárság épülete és emiatt le lett bontva a mai Pap Pál utcai magyar egyesület, az akkori József Attila Egyesület székháza, akkor azt az egyesületet is a Dózsa György utcai házba helyezték át, ahol lassan mind a kettőt elsovastották. Ma az épülethez már semmi köze az újvidéki magyaroknak.
- 11 Az épületet a titói idők elején elkobozták, itt tevékenykedett sokáig a város fiataljainak viszonylag csakugyan fiatalosan, szabadon gondolkodó csoportját tömörítő Ifjúsági Tribün.
- 12 A nyilatkozó itt, és a továbbiakban, amikor azt említi, hogy „ebben a könyvben”, mindannyiszor a *Bokrétu* című kötetre gondol. A könyv 1940. nyarán jelent meg Farkas Frigyesné Lichtnecker Margit szerkesztésében és kiadásában. A délvidéki magyar műkedvelők almanachja alcímet viseli, és ez pontosan

- meghatározza tartalmát. A könyvet az Ausztráliában létrejött Délvidéki Könyvbarátok Köre szervezésében, az egész ausztráliai magyarság anyagi támogatásával reprint kiadásban újra megjelentette 1999-ben.
- ¹³ Az első Jugoszláviában szigorúan tilos volt helységneveink magyar változatának használata, olyannyira, hogy még ebben, a Nagy László által már szabadabb nemzetiségi megnyilvánulásokra is alkalmasnak vélt légkörben, tehát az idézett, 1940-ben megjelentetett *Bokréútában* sem lehetett leírni azt, hogy Újvidék, Szabadka, Versec...
- ¹⁴ Csuka János, a két világháború közötti délvidéki magyar hírlapírás egyik legjelesebb képviselője *A délvidéki magyarság története 1918–1941.* című, a Püski kiadónál 1995-ben megjelent könyvében ezt írja a 479. oldalon: „A jugoszláviai magyarság életének nagy eseménye volt a jugoszláviai Magyar Művelődési Szövetség megalakulása, amely 1940. november 24-én történt meg. Diszelnök Sántha György dr., elnök Krámer Gyula, alelnök Ágoston Sándor, Korányi Elemér, és Bissinger gróf lettek.” Majd a 482. oldalon már a későbbi nevén, DMKSZ-ként említve folytatja: „Krámer Gyula rendkívüli agilitással egyszerre megkezdte a szervezést az egész Délvidéken, úgyhogy már február első felében 55 fiókja volt. Kisebb viták után a szabadkai Magyar Olvasókör is csatlakozott a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetséghez. Belgrádban is megalakult a fiókja, elnöke Vondra Gyula katolikus lelkész, titkára dr. Veréb László lett. [...] Közös akcióbizottság alakult, főként dr. Reök Andor kiegyenlítő és megértést hirdető politikájának következtében és hosszas tárgyalások után sikerült elérni, hogy megszűnjenek az ellentétek a régi magyarpárti vezetők és a Nagy Iván-csoport között és a két csoport most már a hivatalos szerb helyek előtt is együttesen járt el. 1941. február 16-án dr. Várady Imre, dr. Deák Leó és dr. Nagy Iván együtt jelentek meg Cvetkovics Dragisa miniszterelnöknél, hogy vele a magyarság problémáit érintő kérdésekről tárgyaljanak.” Érdeemes ezzel kapcsolatban megjegyezni, mi lett a sorsa az említett három magyar politikusnak. Dr. Várady Nagybecskereken maradt, ott élte le életét, mint nemzetközileg is tekintélyes ügyvéd. Dr. Deák Leóból főispán lett a Bácskában a magyar honvédség bevonulása után. Kivonulásukkor a magyar hatóságokkal Budapestre menekült. Tito titkosrendőrei ott felkutatták és minden szabályt mellőzve, egyszerűen Újvidékre szállították, vád alá helyezték háborús bűnök elkövetésével terhelve. 1945. november elsején halálra ítélték és kivégezték. Nagy Iván, nyilatkozónk közlése szerint, előbb Magyarországra, majd onnan álnéven Amerikába menekült és ott is halt meg talán a hetvenes években San Francisco városában. Krámer Gyulát ugyanabban a perben ítélték halálra, amelyben Deák Leót is, őt is kivégezték.
- ¹⁵ Csuka János említett könyvében a belgrádi magyar diákok egyesületének megalakulásáról ezt írja: „A belgrádi egyetem magyar diákságának helyzete sokkal nehezebb volt, mint a zágrábiaké. [...] A belgrádi magyar diákok egyesülete 1933 virágvasárnapján alakult meg és Bolyai Farkas Magyar Diákegyesület nevet vette fel. Az egyesület első vezetősége a következőkből állt: Komáromi

József elnök, Kezes Béla alelnök, Csapó Sándor titkár, Stockel Ottó másodtitkár, Tunner Aladár pénztárnok, Kovács Sztrikó Zoltán az irodalmi szakosztály elnöke.” Komáromi azonos azzal a Komáromi József Sándorral, aki később a Magyar Szó munkatársa lett. Kovács Sztrikó Zoltán pedig szintén, ő még címzetes egyetemi tanár korában is írogatott tudománynépszerűsítő írásokat, még regényt is. Többek között Tesláról. Az ő agyából pattant ki a jugoszláviai gyermekolvasók tudományos-fantasztikus figurája, Fizi Karcsi, akinek a bádogtete talán még ma is ott kallódik valahol a Forum udvarán.

- ¹⁶ Csuka János adatai szerint az 1936/37-es tanévben a zágrábi magyar diákok egyesületének ez volt a vezetősége: elnök Szalontay Károly orvostanhallgató, alelnök Szilágyi Nándor orvostanhallgató, I. titkár Czoczek Kornél állatorvostan-hallgató, II. titkár Juhász Imre orvostanhallgató, pénztáros Sággy György orvostanhallgató, háznagy Nánássy Károly gyógyszerésztan-hallgató, könyvtáros Angeli Nándor állatorvostan-hallgató. Szerinte az egész zágrábi sereg dr. Nagy Iván, a jobboldali politikus befolyása alatt tevékenykedett. Csuka összegezte, hogy a két világháború között a zágrábi egyetemen 75 katolikus lelkész, 7 jogász, 60 gyógyszerész, 22 orvos, 10 tanár, 2 gépészműnök, 1 elektroműnök, 2 kultúrműnök, 1-1 vegyész-műnök, állatorvos, szobrász, 2 festőművész és 5 zeneakadémista magyar hallgató végzett. Helységenkénti megoszlás: Szabadkáról és Újvidékről egyaránt 16-an, Zentáról 13-an, Becskerekéről 9-en, Zomborból 8-an, Obecséről 7-en, Péterrévéről, Csurogról és Csantavérről egyaránt 4-en, Törökbecséről és Bácskossuthfalváról hárman-hárman, ketten az alábbiakból: Nemesmilitics, Ada, Ferovác (?), Apatin, Topolya, Ószivác, Magyarkanizsa, Versec, Kishegyes, Újverbász és Mohol. Egy-egy személy pedig az alábbiakból: Palánka, Oroszlámos, Pélmonostor, Csóka, Kiskőszeg, Alsólendva, Okucsani, Hódság, Piros, Rétfalu, Szaján, Szenttamás, Ófutak, Vinkovci, Vujicsevo (Torontáltorda), Pacsér, Csősztelek, Torontálvásárhely, Beodra és Horgos.
- ¹⁷ Annyi mint kitűnő.
- ¹⁸ A magyar csapatok 1941. április 11-én lépték át a határt. Werth Henrik vezérkari főnök még attól a naptól kezdve átvette a főhatalom gyakorlását, bevezette a katonai közigazgatást, amely április 17-éig ún. szükségszerű katonai közigazgatásként működött, vagyis a felbomlott jugoszláv közigazgatást és a kialakítandó magyar közigazgatást helyettesítette. Ekkortól áttértek az ún. rendszeres magyar katonai közigazgatásra, ami a polgári közigazgatás bevezetéséig, összesen mintegy két hónapig tartott. (A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944)
- ¹⁹ A kitüntetés hivatalos neve: Nemzetvédelmi Kereszt.
- ²⁰ Az újvidéki razzia miatt gyanúba fogott személyeket több hullámban szállították Újvidékre Magyarországról. Lieli Pál, tiszteletbeli megyei főszolgabíró, Deák Leó főispán személyi titkára erről nyilatkozott Budapesten, halála előtt. Nyilatkozatát Dornstedter László, egykori újvidéki lakos, a nagytemplom melletti cukrászda tulajdonosának – akit szintén kivégeztek – a fia visszaemlékezésében mindenben megerősítette.

- 21 Hetényi Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.* című könyvében Svraka apátplébánosról ezt írja: „Svraka Ferenc plébános, Újvidék. Született Zomborban 1885-ben, meghalt 1968-ban. Kalocsán szentelték pappá 1910. június 24-én. Bunyevác származású, de igaz magyar érzelmű pap volt. [...] Amikor 1941-ben a Délvidék visszakerült az anyaországhoz, Svraka plébános úr ünnepi istentisztelettel emlékezett meg az eseményről. Ugyancsak ünnepi miséket tartott március 15-én, és október 6-án. Nagy barátja volt a sportnak, a labdarúgásnak. Az Újvidéki Atletikai Clubot (UAC) anyagilag is támogatta. Az 1944-es összeomlás után a magyarok iránt táplált rokonszenve miatt felelősségre vonták. Bár bunyevác származása miatt nem ítélték el, de vizsgálati fogságba került, és szabadulása után többévi szobafogságra kötelezték. A plébánia területéről csak a templomig távozhatott. Jóeszmű, jólelkű ember volt. Az 1944-es összeomlás után a partizánok azonnal elfogták, de nem sokáig volt bent, mert Budánovity püspök és Raity Balázs plébános mindent elkövettek kiszabadítása érdekében. Letartóztatására bizonyították, hogy ő volt az, aki Újvidéken néhány napig együtt raboskodott a volt zombori alispánnal, dr. Bajsay Ernővel. Bajsay Ernőt, akinek semmi köze sem volt az 1942-es újvidéki vérengzéshez, mégis hozzácsapták a bosszúálló nagy perhez, és teljesen ártatlanul halálra ítélték. Később Svraka Ferenc számolt be Bajsay feleségének az utolsó napok, órák eseményeiről. E szerint a halálos ítélet után, korán reggel a törvényszék udvarán végezték ki az alispánt. Az utolsó szava így hangzott: Megálljatok, a fiam meg fogja ezt bosszulni. A fia azonban ekkor már Amerikában volt. Mindezt én személyesen Bajsay Ernő feleségétől tudom. Azt is Svraka Ferenc mondta el, hogy Bajsayt a kivégzés után nem temették el, hanem kivitték a Dunához, és bedobták a vízbe. (Dombay Ernő kanonok.)” Sztrikovits János újvidéki esperes plébános közlése szerint Svraka Ferenc, nem sokkal nyugdíjba vonulása után Zomborba költözött, ott halt meg 1968-ban, ott is temették el. Az említett Raity Balázsról – helyesen Blaško – érdemes tudni, hogy igen befolyásos személy volt, ami érthető, hiszen ő volt az, aki 1918-ban a szabadkai bunyevácok nevében Zágrábba utazott tájékozódni, majd aki november 10-én a szabadkai szerbek, és bunyevácok nagygyűlésén bejelentette, hogy a Monarchia elvesztette a háborút és teljesült a délszlávok régi álma. Egy évvel később, 1919. szeptember 22-e és október 3-a között Párizsban járt a bunyevác delegáció tagjaként. A delegációnak tagjai voltak Szabadkáról, Bácsalmásról, Bácsbokodról, Katymarról, Szántórol, és Felsőszentivánról. Természetesen a délszláv érdekeket pártolták. (Csuka János i. m. alapján.)
- 22 Apatini Fernbach Péter, a temerini Fernbachok egyike, Újvidék főispánja is terhelve volt az újvidéki razzia miatt. A vizsgálat alatt letartóztatásban volt. Állítólag ez idő alatt öngyilkosságot követett el.
- 23 A razzia miatt a háború után Újvidéken több bírósági tárgyalást tartottak. Az első 1945. október 24-én kezdődött a III. jugoszláv hadsereg katonai bírósága előtt, a Művelődési Otthonban, másképpen a Szokolszki domban. Ugyanott tehát, ahova a nyilatkozó szerint az 1942-es razzia idején citálták a szerbeket és zsidókat. A

büntetőtanács elnöke Vuko Dragović őrnagy. A vádat dr. Slavko Kuzmanović képviselte. Ennek a pernek a vádlottjai: dr. Deák Leó Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánja, Milan M. Popović újságíró, Krámer Gyula gyáros, Báthory Géza csendőr alezredes, Zombory Gyula rendőr főtanácsos, Könyöki József rendőrtanácsos és Knézi Péter kereskedő. November elsején hirdettek ítéletet. Deákot, Popovićot, Krámert és Zomboryt golyó, Báthoryt és Könyökit kötél általi halálra ítélték, Knézit pedig hat év börtönre és kényszermunkára. A Jugoszláv Legfelsőbb Bíróság katonai tanácsa november 16-án elvetette a vádlottak fellebbezését, helybenhagyta az ítéleteket azzal, hogy Knézi büntetését tíz évre növelte. Ezután a vádlottak kegyelemért folyamodtak az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökségéhez, amely a kérvényeket elutasította. A halálos ítéleteket november 26-án reggel fél hétkor végrehajtották. A második per egy év múlva, 1946. október 22-én kezdődött. Jellemző, hogy mindkét ítékezés választásokat megelőző kampányban zajlott le és Újvidék partizánok általi felszabadításának – október 23. – évfordulója idején. E második per jellegzetessége, hogy a vádat a topolyai Gyetvai Károly képviselte, a népbíróági büntetőtanács tagjai pedig dr. Varga Péter elnök, Kovács Kálmán és Stevan Krdžalić. A vádlottak: Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnök, Feketehalmy–Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József altábornagy, Gaál Lajos csendőrezredes, dr. Zöldy Márton csendőrszázados, Bajsay Bauer Ernő megyei alispán, dr. Nagy Miklós Újvidék polgármestere, Bajor Ferenc tábornok, Újvidék katonai parancsnoka és Perepatity Pál újvidéki kereskedő. A razia idején Grassy vezérezredes volt, az altábornagyi rangot a német megszállás után, Szálasi rémuralma idején kapta. A bíróság október 30-án hirdetett ítéletet. Szombathelyit, Gaált, Bajsayt, Nagyot, Bajort és Perepatityt golyóáltali halálra ítélték. Grassyt és Zöldyt Újvidéken végrehajtandó, Feketehalmy–Czeydnert pedig Zsablyán végrehajtandó kötél általi halálra ítélték. Valamennyi elítéltet teljes vagyonek Kobzással is sújtották. A szövetségi állam képviselőházának elnökségéhez benyújtott kegyelmi kérvényeket a testület november 2-án elutasította. November 5-én a *Slobodna Vojvodina* című újvidéki szerb nyelvű napilap közli a hírt, hogy az ítéletet végrehajtották. A hírből megtudni, hogy Grassyt és Zöldyt Újvidéken nyilvánosan felakasztották, a többieket lelőtték, de nem említi, mi lett Feketehalmy–Czeydnerrel, akit az ítélet szerint Zsablyán kellett nyilvánosan felakasztani. Varga Péter, a büntetőtanács elnöke a Szerémségből került Újvidékre, valószínű, hogy volt jogi végzettsége. A későbbiekben nem játszott szinte semmilyen szerepet a magyar közéletben. Elmháborodottan halt meg. Kovács Kálmán a Tito–Sztálin-konfliktus idején politikai üldözötté vált, ráfogták, hogy a magyar időben áruló lett, ami annyiból állt, hogy állást vállalt a szabadkai bíróságon. Kiemelkedő nyelvtudóssá képze ki magát, ő lett a párját ritkító Szerb–magyar nagyszótár főszerkesztője. Szintén megzavarodott és önkézével vetett véget életének. Gyetvai Károly az újvidéki jogi kar tanára lett. Akkor támadt körülötte botrány, amikor a titói korszak egyik választási kampányában, a hetvenes években magyar

kisebbségi szakértővé avanszált, de a kegyvesztetté lett dr. Rehák Lászlóval szemben vállalta a jelöltséget a szövetségi parlamentbe és végül ő kapott mandátumot, mert Újvidéken, a jelölés véglegesítésekor a szerb többségű jelölő testület tagjainak nagyobbik hányada elhagyta a gyűlést, csak azok maradtak, akik Gyetvait támogatták. Krdžalić e sorok írásakor – 2001. január 18.– még élt Újvidéken.

- 24 A nyilatkozó csak szerbeket említ, holott Újvidéken több zsidó áldozat volt, mint szerb, de sok cigányt is kivégeztek, sőt magyar áldozatok is estek.
- 25 A nyilatkozó nem jól tudja. Édesapját, Nagy Győzöt feltehetően egy harmadik bírósági eljárás során ítélték el, aminek nincs nyoma az akkori helyi szerb napilapban.
- 26 Bartha Vilmosnak volt a városban az egyik első fényképész szaküzlete. Kikindai származású, kikeresztelkedett zsidó volt, aki buzgó keresztyény lett, úrnapiján ő szokta vinni a belvárosi templom körmenetén a lobogót, s akinek sikerült átvészelnie a negyvenkettes razziaát, de kivégezték negyvennégyben. – Nagy László közlése. Bartha Vilmosnál tanulta a szakmát a 2002 elején, 89 éves Bartha Géza, vidékünk egyik legkorábbi hivatásos fotóriportere, a Magyar Szó első fotóriportere. A két Bartha csupán névrokon volt, noha vezetéknevükben csak egy néma h hang a különbség. Ez utóbbi közléséből tudni a fentieket és az alábbiakat. Bartha Vilmosnak a vejét, Hipp Zoltánt is kivégezték 1944-ben. Bartha Géza maga is megjárta a folyamórséget, ahol együtt töltött néhány napot sok temerinivel. Jóba lett velük, mert amikor az 1944. október 29-én Temerinben tartott razziaáról a mintegy kétezer temerini férfi gyalogmenetben, már 30-án a hajnali órákban megérkezett a folyamórség területére, éhesen és meggyötörtén, Bartha az ott levő újvidékiek között élelmiszert gyűjtött számukra. Az újvidékiek ugyanis már napok óta ott voltak, hozzátartozóik rendszeresen hordták nekik a kosztot. Géza egy pokrócot kerített és arra gyűjtött harapnivalót. A temeriniek ezért őt megkedvelték Velük került át a karlócai táborba és ott, mivel ismerte a ciril írást, a tábor parancsnoka kinevezte imoknak. 1944 végén, a tábor feloszlásakor, hogy, hogy nem, sikerült magával vinnie a nyilvántartási könyvet. Azt nyilatkozta róla 2000 őszén, tudta, hogy veszélyes, amit tesz, de úgy gondolta, hasznos lesz még valamikor az a névjegyzék és más följegyzések, és a keblébe rejtette. Megőrizte, ebből pontosan meg lehet állapítani, kik voltak a karlócai táborban és részben következtetni lehet a bent tartottak életére is. Bartha Géza maga is meglakolt a magyarsága miatt. 1946-ban másfél év börtönre ítélték „a megszálló hatósággal való közreműködés” vádjával, ami abból állt, hogy a városban minden eseményről fényképfelvételeket készített és azt közzétette, lapokban publikálta. Az újvidéki börtönben fél évet töltött, 1946. április elsejétől kezdve. Bartha Vilmos Erzsébet nevű lánya 2001. február 5-én telefonbeszélgetés során közölte, hogy édesapját a partizánok újvidéki bejöveteleének a másnapján, tehát már október 24-én elvitték a Futaki úti házukból. Egy csoport fegyveres partizán házról házra járva szedte össze a magyarokat. Amikor Barthat közéjük lökték az utcán, ott már egy körülbelül

harmincfős csoport volt. A vasút mellett, gyalog egyenesen a folyamórségre terelték őket. Nem név szerint keresték az összeszedetteket, hanem kimondottan magyarokat keresve. A frissen diplomált 23 éves Hipp Zoltánt is ezért vitték el. Hipp kikindai illetőségű volt, merő véletlenségből tartózkodott Újvidéken, a belgrádi tanárképzőben, abban az évben diplomált. Bartha Vilmosné két napig vitte az élelmet férjének a folyamórségre, 26-án azonban közölték vele, hogy már nincs ott. Soha semmilyen értesítést nem kaptak, hova lett. Üzletüket elkobozták, de még a bútort is a lakásból. A lakást nem vették el, mert az Bartháné nevéen volt. Bartháné beutazta az egész országot, ahol gyűjtőtáborok voltak, mert még olyan hír is elterjedt, hogy Borba, a rézbányába vitték a férjét. Soha semmilyen igaz nyomra nem akadt. Tehát az égvilágon semmit nem tudtak Bartha Vilmos további sorsáról, de a hatóság háborús bűnössége miatt kobozta el a vagyont.